View the original article

СУСПІЛЬСТВО

«Голодна дитина погризла коліна». Бійці на фронті розповіли історії своїх родів, які пройшли через Голодомор

Євгенія Назарова

28 листопада 2026, 06:30

Спеціальний загін із червоноармійців і місцевих забирає хліб у заможної селянської родини. Село Удачне, Донеччина. Автор зйомки: Марко Залізняк (Желізняк). ЦДКФФА України імені Пшеничного

28 листопада Україна вшановує пам’ять жертв організованого сталінським режимом Голодомору-геноциду 1932–1933 років і масових штучних голодів 1921–1923 і 1946–1947 років.

Радіо Свобода зібрало багато свідчень про Голодомор і розкуркулення, яке йому передувало.

ВІДЕОСВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ ГОЛОДОМОРУ

Цього разу ми поспілкувалася із трьома військовими, чиї родини зберегли пам'ять про Голодомор, та записало їхні історії.

«Вовк», замкомандира ЗРДн 72 Окремої механізованої бригади імені Чорних Запорожців

– Батькова родина – з Полтавської області. Пережили голод, були репресовані і зникли у Сибіру.

Покійна бабуся пройшла концтабір, усі медичні досліди, які там ставили над людьми.

Дід воював, потім працював у колгоспі. Його заарештували – був якийсь «недозбір» урожаю.

> **“ Коли прабабусю слухав, дуже не хотілося бути з’їденим**
>
> «Вовк»

Піднімав архіви, коли їх розсекретили: їхніх батьків, що бабиного, що дідового, коли НКВС приїхало пакувати, то НКВСівці вигребли все, що було, і потім наступного дня приїхали з підмогою. Хлопців запакували і відправили до Сибіру. У них якраз діти маленькі ще були – до року.

Мамині ж родичі були з Київської області. Мене виховувала моя прабабуся **Варвара Родіонівна**, яка з Київщини, і вона мені розповідала, як це все було. Тоді телевізор вмикали за п’ятнадцять дев’ята на вечірню казку, інтернету не було – то ми так більше спілкувалися. Це я був ще у віці до школи, десь 5-6 років, але я ці слова, ці відчуття свої дуже пам’ятаю.

Пам’ятаю, що в нас на печі завжди було сірників, мабуть, торби дві. У скрині сало було таке, знаєте, вже жовте. То був НЗ(недоторканний запас – ред.). І гасу завжди було закопано на городі літрів десять. Я бабу питав, для чого, – вона каже: «Хай буде».

У нас у родині і з того, і з того боку були господарі, чи, як тоді їх називали, «куркулі». І худоба була, і паша (сіно або ж місце, де випасали худобу чи косили для

«Вовк»

неї траву – ред.) була своя, і городина, і зерно було.

І тоді бабуся казала, що приїжджали і фруктові дерева спилювали, і вигрібали все.

Розповідала, що дуже багато людей по селу лежали просто неба.

Багато було в селі багатодітних. Не скажу, чи вбивали дітей. Можливо, діти вмирали, то їх не ховали – пускали на їжу.

Коли прабабусю слухав, дуже не хотілося бути з'їденим. Це найбільше зачепило. Мабуть, для дитини це природно.

Знаєте, у дитинстві є відчуття, що ти ніколи не захворієш, що ти щонайменше безсмертний чи хоч би років 200 проживеш, а потім дорослішаєш і розумієш, що в кожного своя доля.

І тоді на тлі цього відчуття безпеки, що ти будеш завжди, такі речі чуєш і вперше усвідомлюєш, що не все так солодко, що життя – це не казка.

Прабабуся дуже детально розповідала по дворах, де що було.

Батьки на роботі – мене привезли в село, бабусі віддали. І вона багато розповідала такого, як і до війни було, і про війну, і про окупацію, коли нацисти заходили.

> Показувала трави. Не тільки чебрець, який як чай, а й такі, які можна вживати в їжу. Показувала бур'ян – зараз його по-модному амарантом називають, а в селі по-іншому називали (у народі називають щирицею, – ред.): з нього можна борошно робити, висушувати, можна їсти.

Показувала траву, яку ми «бубками» називали. Це, каже, теж таке, що збираєш, сушиш його, і яке-не-яке, а щось поживне там є – на смак як сире насіння. Тобто не

тільки розповідала, а й показувала, що можна з тих трав робити. Я дві-три рослини запам'ятав, бо я їх куштував.

> **Судячи з останніх подій і новин тилових, не фронтових, є тривога, щоб не сталася ця історична циклічність**
>
> «Вовк»

Найбільше пам'ятаю ці картинки, які малював собі в голові. Як прабабуся розповідала?

Каже, що ось у тих сусідів – там, де та груша росте, – у дворі було стільки-то людей. У них така-то дитина померла, таку-то дитину з'їли. Я не міг повірити, як це так взяли і дитину з'їли.

А потім, коли вже на Донбасі кілька разів були такі ситуації, що не було підвезення й усього іншого, і коли ти розумієш, що треба щось розтягувати, коли у животі підсмоктує день, два, три, то одразу ці всі картинки вимальовуються в голові підсвідомо.

Знаєте, судячи з останніх подій і новин тилових, не фронтових, є тривога, щоб не сталася ця історична циклічність. Зараз основне завдання не тільки війна, основне завдання – щоб не було в нас такої системи, як була за Совєтів.

Раніше консервів, тушонки, нічого такого вдома не купували. Зараз у відпустці був – накупив, у погріб поставив. Зрозуміло, що надовго не врятує, але кукурудза, м'ясо у бляшаних банках уже купується.

Може, це вже з віком, але відчуття тривоги постійно є. І води накупили, запаслися на якийсь перший час, хоча вода, що плюс-мінус завжди є, і з колонки, і з криниці можна набрати, але, менше з тим, якісь такі запаси зробили.

У відпустці був, то на більшу частину грошей, які отримував як бойову оплату, запасся соляркою і бензином. Просто хоча б на генератори. Хоча поки воно є в наявності, хоч і дорого, але хай буде.

Воно це все начебто не потрібно зараз. Але підсвідомо, мабуть, з покоління в покоління передається ця вся історія.

Так само як це бажання на початку війни йти до війська: ти розумієш, якщо ти не підеш, то сам себе з'їси – треба йти воювати. Десь таке споріднене відчуття, і це відчуття того, що треба робити якийсь запас. Мабуть, ментальне у наших людей таке.

ДИВІТЬСЯ ТАКОЖ:

«Історія Голодомору показує, що буває з народом, який не має своєї держави і сильної армії» – Гасиджак

«Зелений», заступник командира батальйону 31-ї Окремої механізованої бригади

– Я 1972 року народження. Народився і зростав у місті Обухові Київської області.

І ще коли мені було десь років 10, напевно, я вже тоді почув про Голодомор. Я жив там, де приватний сектор, де живуть старожили. І вони казали, що там була баба, як її по-сільському називали, Суза, яка під час Голоду їла дітей.

Саме тоді я вперше дізнався про Голод. І це найперше, що мене вразило і чому так запам'яталося.

Від родичів я почув десь у середині 2000-х років. Уже тоді було відомо про Голодомор. Пішла інформація про нього ще у 90-ті роки. Але от родичі розказали про Голодомор десь у 2000-х – баба мені розказувала.

«Зелений»

Як вдалося пережити Голодомор?

У мене батько – уродженець села Слобідка Обухівського району. Його батьки – **Петро Кузьмович Зануда**, 1921 року народження, і його мати – **Катерина Терентіївна Зануда**, 1924 року народження.

Прадід мій по бабиній лінії – **Терентій Качмала**, 1887 року народження. Його родина була вихідцями із села Германівки Обухівського району.

Вони були доволі заможні.

Прадіда розкуркулили та засудили до відбування покарання на будівництві Біломорканалу. Це був 1929 рік.

Прадід утік, прийшов у рідне село Слобідку, і для того, щоб його не спіймали і не відправили для подальшого відбуття покарання, він пішки із Слобідки перейшов у Васильків, а з Василькова залізницею доїхав до Грозного в Чечні.

І потім він перевіз усю родину туди – прабабу з дітьми. У прадіда було 13 дітей, і моя баба була наймолодшою.

У Чечні родина пережила Голодомор і повернулася в Україну 1934 року. І застала хату, де проживав рідний брат мого прадіда.

Прадід «Зеленого», Федір Артемюк, чия родина вижила під час Голодомору

Там вимерала вся сім'я просто в хаті, а хату далі вже місцеві активісти розібрали на будівельний матеріал.

Щодо родичів по лінії матері, то мати моя родом із села Зрайки (зараз Білоцерківський район, раніше був Володарський район).

Дід мій по матері був 1920 року народження, а баба – 1923 року народження.

У діда померли батьки у 1933 році просто в селі, і дід після цього перебрався до Криму, де працював пастухом аж до початку Другої світової війни.

Був призваний до армії у 1938 році й далі вже служив і воював. Пройшов усю війну, був танкістом і потім повернувся в рідне село Зрайки та одружився з моєю бабою. Вона в 1941 році була примусово вивезена до Німеччини і працювала там як остарбайтерка.

У моєї баби по мамі була молодша сестра, баба Марія, 1926 року народження. Вона померла у 2012 році, тобто в доволі-таки поважному віці.

А розмовляв я з нею десь у 2009 році. Каже: «Пам'ятаєш, там ото вулиця є?». Кажу: «Так, пам'ятаю – там уже ніхто не живе». «То зараз там, – каже, – ніхто не живе, а раніше там стояли хати, люди жили. Так-от під час Голодомору вулиця вся вимерла».

Бабуся «Зеленого» по матері – Ганна Півторак (Артемюк)

У Зрайках внаслідок Голодомору, згідно з офіційною статистикою, загинуло 235 осіб. Таку цифру знайшов у краєзнавчих дослідженнях в інтернеті.

За річкою є село Городище Косівське. У ньому стоїть пам'ятник жертвам Голодомору. На ньому зазначено 729 осіб.

Питав у бабусі, а чому ж там різна кількість померлих – тут 235, а в тому селі понад 700.

Вона розповідала, що Зрайки розташовані так, що з одного боку ліс, а з іншого – річка, і відповідно виживали тим, що ловили черепашки, такі як мідії, великі річкові, й їли їх. Також ловили рибу, ставили загати на рибу, до того ж можна було вижити завдяки лісу – щось у ньому спіймати, щось зібрати.

Ось так моя родина – а саме прадіда по лінії бабусі зі сторони матері – вижила.

До того ж вони були заможними куркулями, і в них у схованках ще залишалися якісь продукти. А прадід той, що по лінії діда, разом із прабабою померли у Голодомор. Це було в селі Зрайки.

Мій дід, у якого родина вимерла під час Голодомору, був учасником Параду перемоги на Червоній площі в 1945 році.

Не скажу, щоб він був таким відвертим совком, але ідеологія ця в ньому засіла доволі-таки міцно.

Це важко збагнути: та влада знищила його батька й матір, а він водночас її відстоював. Як не крути, а пропаганда працює.

Це насамперед було для того, щоб вбити пам'ять: коли вмирали діти, коли вмирали батьки, розірвався зв'язок між поколіннями, оскільки знання передавалися від діда до батька, від батька до сина.

Надалі це дало можливість, скажімо так, легше перевертати людям мізки, більше навертати їх до комуністичної ідеології.

Дід «Зеленого» по матері – Василь Півторак

ЗАВАНТАЖИТИ

Дмитро Пелих, начальник відділення комунікацій 118 Окремої механізованої бригади:

– Уперше почув про голод, коли був дитиною, ходив до школи.

Ще живі були прабабуся та бабуся. Пам'ятаю, що вони з великою повагою ставилися до їжі: не можна було не доїсти або хліб залишити чи викинути. Це було, скажімо так, великим порушенням у сім'ї. Мені тоді так здавалося.

> **“ У голові не вкладалося, як це взагалі можна їсти, щоб вижити**
>
> Дмитро Пелих

Бабуся розповідала, що наше село на Хмельниччині на той час було близько до польського кордону. Тоді Львівщина й Тернопільщина перебували під Польщею, і кордон проходив Збручем. На прикордонні в нас у селах голод все ж меншою мірою торкнувся людей, ніж у містах.

У містах він був відчутнішим. І це я вже зрозумів, коли побував на **Хмельниччині у Меджибізькій фортеці**. У ній є одна зала, присвячена Голодомору в Україні, і там наведено статистику, скільки людей загинуло у містах.

Дмитро Пелих

З того, що мені рідні розповідали, найбільше вразила історія про те, що були люди, які пекли якісь чи то пряники, чи то пиріжки з лободи.

Годі було тоді уявити таке. У голові не вкладалося, як це взагалі можна їсти, щоб вижити.

І друге, що запам'яталося, – це те, що люди, здебільшого зі сходу країни, прямували до Львова, щоб урятуватися від голоду, оскільки там його не було, і вимінювали свої цінні речі просто на окраєць хліба.

Бабуся розповідала, що прийшли до них у хату батько з дитиною років чотирьох-п'яти. І батько мав погризені коліна: він дитині давав свої коліна, щоб вона, скажімо так, гризла, смоктала.

Це, звичайно, не втамує голоду, але принаймні дитина зайнята процесом, і це, напевно, відволікало її від думок про їжу.

Бабуся розповіла, що вони тоді зварили вареників, але не давали їм цих вареників, тому що розуміли, що людям, які дуже довго голодували, повноцінна їжа може

зашкодити.

Вони подрібнили один вареник і дали його в окропі, у якому варилися ці вареники, і таким чином нагодували цього батька з його дитиною. Щось із продуктів – уже не пам'ятаю що саме – дали їм у дорогу, і вони попрямували далі до Львова.

Я цілком усвідомлюю, що відбувалися ще жахливіші речі.

Це зараз у світі сучасних технологій у кожного є телефон – і фактично відбувається війна онлайн. Усі все бачать.

Неможливо приховати злочини росіян, і все ж вони примудряються розповідати, що «ви все брешете, все неправда», і принаймні їхнє населення вірить не фактам, не реальним відео, а тому, що їхня пропаганда говорить – про «хлопчика в трусиках», про «російськомовних немовлят, яких бандерівці їдять у львівському метро». І це у XXI столітті.

І частина світу теж удає, що не помічає того, що відбувається.

Тому масштаби тієї трагедії на той час просто вражали, і навіть зараз їх важко осягнути.

В останню суботу листопада Україна вшановує пам'ять жертв Голодомору-геноциду 1932–1933 років і масових штучних голодів 1921–1923 і 1946–1947 років. Український інститут національної пам'яті (УІНП) повідомляє, що внаслідок цих подій Україна втратила мільйони людських життів. Із 2006 року Законом України Голодомор визнаний геноцидом українського народу.

ДИВІТЬСЯ ТАКОЖ:

Чверть Донбасу померло від Голодомору, а втрати грецького населення Приазов'я досягли 30% – історик Марочко

ДИВІТЬСЯ ТАКОЖ:

Примусова колективізація, розкуркулення і Голодомор 1932–33 років в історії одного села: спогади очевидців

ДИВІТЬСЯ ТАКОЖ:

Свідчення про «розкуркулення» і секретні документи про те, до чого воно призвело

Євгенія Назарова

Співпрацює з Радіо Свобода з 2015 року. Народилася в 1985 році у Запоріжжі. У 2007 році закінчила історичний факультет, а у 2011 році – аспірантуру Запорізького національного університету. Має ступень кандидата історичних наук. Із 2013 року працює у сфері журналістики.

Суспільство | Війна

© Радіо Свобода, 2026 | Усі права застережено.